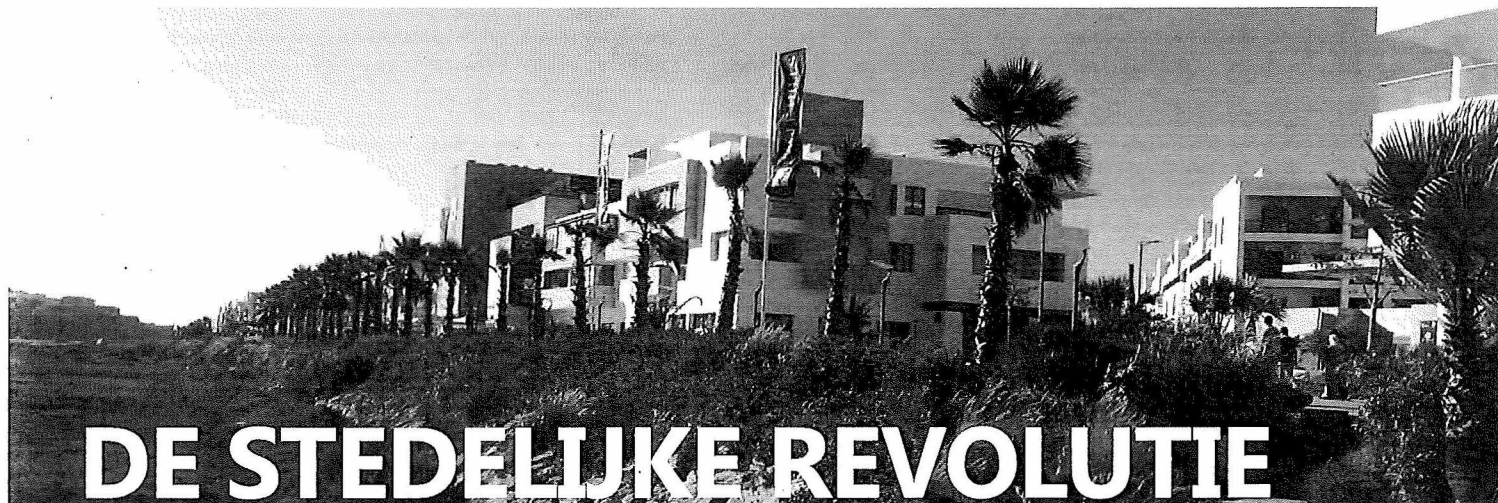

CASUS - Koenraad Bogaert

DE STEDELIJKE REVOLUTIE EN DE TRANSFORMATIE VAN AUTORITAIR BESTUUR IN MAROKKO

Globalisering en mondiale kapitaalstromen krijgen een specifieke configuratie in een autoritaire context. Aan de andere kant transformeren deze mondiale processen ook de manier waarop autoritair bestuur wordt georganiseerd. De Marokkaanse stedelijke context biedt ons een interessante kijk op de manier waarop steden zelf laboratoria werden voor neoliberale autoritaire experimenten en hervormingen.

Nieuwe wolkenkrabbers, jachthavens, vijf-sterren hotels, 'gated communities' en spectaculaire architecturale publiekstrekkingen. Sinds het begin van de 21ste eeuw ondergaan verschillende grote Marokkaanse steden drastische veranderingen. Stedelijke megaprojecten werden een cruciaal onderdeel van de nieuwe groeistrategieën in een steeds meer geglobaliseerde nationale economie. Deze projecten moeten bijdragen aan het Marokkaanse imago in het buitenland: ze promoten Marokko als een land van politieke hervormers en economische opportuniteiten. Een land dat 'de loden jaren' (*les années de plomb*), de zeer repressieve en autoritaire periode onder de vorige koning Hassan II, definitief achter zich heeft gelaten. Sinds het aantreden van de huidige koning Mohammed VI in 1999 werd Marokko lange tijd beschouwd als een mogelijk schoolvoorbeeld voor politieke en economische hervorming in de rest van de Arabische wereld.

Maar in tegenstelling tot hun utopische beloftes lossen stedelijke megaprojecten de politieke en economische crisis niet op. Integendeel, ze reproduceren deze crisissen op nieuwe manieren. Dit artikel gaat dieper in op één van de bekendste megaprojecten in Marokko, het Bouregreg project in de rivier-vallei tussen de hoofdstad Rabat en haar stedelijke buur Salé. Eerst en vooral staat het project symbool voor de manier waarop de stad en haar publieke ruimte steeds meer worden geprivatiseerd ten voordele van (buitenlandse) privé-investeerders. Vervolgens kunnen we aan de hand van dit project ook beter begrijpen op welke manier autoritair bestuur zichzelf heeft aangepast aan een veranderde mondiale en neoliberale context. Het Bouregreg project is tegelijk ook een stedelijk laboratorium om te experimenteren met nieuwe vormen van staatsmacht en politieke controle. Het draagt bij tot een nieuwe vorm van 'geglobaliseerd autoritarisme'.

De stedelijke revolutie

Sinds twee decennia zijn de grote steden van Marokko onderhevig aan een totale metamorfose. In 2009 verwees het weekblad *Telquel*

naar een ware 'stedelijke revolutie' na de lancering van verschillende megaprojecten in steden als Tanger, Casablanca en de hoofdstad Rabat. Enkele voorbeelden van stedelijke paradepaardjes zijn Tanger Med, een diepzeehaven megaproject dat de stad wil omvormen tot nieuw knooppunt in de wereldwijde maritieme handel en het containertransport; Casablanca Marina, een nieuw wolkenkrabber-complex met kantoren en luxewoningen die de kust van de metropool compleet hertekent; en het eerder vermelde Bouregreg-project, het grootste stadsvernieuwingproject in de geschiedenis van het land.

Dat laatste project ambieert de creatie van een compleet nieuw stadscentrum aan de monding van de Bouregreg rivier. In een eerste fase worden 1700 nieuwe woningen gebouwd, een nieuwe jachthaven, luxe hotels, winkels, bars en restaurants. La Marina Marokko, zoals het wordt genoemd door de uit Abu Dhabi afkomstige ontwikkelaar Eagle Hills, moet een nieuwe luxe hub worden voor wonen, vrije tijd en amusement. Maar dat is niet alles: een nieuwe brug (Pont Moulay Hassan) verbindt nu de twee rivieroeveren van Rabat en Salé. Samen met nog twee nieuwe tramlijnen, een tunnel onder de historische kasba van de Oudayas en een gloednieuwe autosnelweg verder in de vallei, moeten al deze investeringen in nieuwe infrastructuur de mobiliteit en de aantrekkelijkheid van beide steden drastisch verbeteren.

In vergelijking met andere landen in Noord-Afrika is Marokko een trendsetter wat betreft stedelijke megaprojecten. Het Marokkaanse regime ziet het land als een ideale verbinding tussen Europese kapitaalstromen en de rest van Afrika, het Midden-Oosten en mogelijk ook Azië en de Verenigde Staten. Onder koning Mohammed VI vormden stedelijke megaprojecten en grootschalige infrastructuurwerken een verschuiving in de richting van 'stedelijk ondernemerschap', waarbij steden een meer autonome en ondernemende rol spelen in de creatie van meerwaarde binnen een competitieve wereldmarkt.

Een stad van twee extremen

De meest opmerkelijke blikvanger van het Bouregreg project is het Grand Theatre, ontworpen door wijlen 'starchitect' Zaha Hadid. De vloeiende sculptuurvorm van het theater, geïnspireerd door de beweging van de rivier zelf, moeten Rabat's eigen 'Guggenheim-effect' creëren. Het theater vormt het orgelpunt van de ambitie een voorheen saaie administratieve hoofdstad te veranderen in een eerste klas residentiële en culturele bestemming.

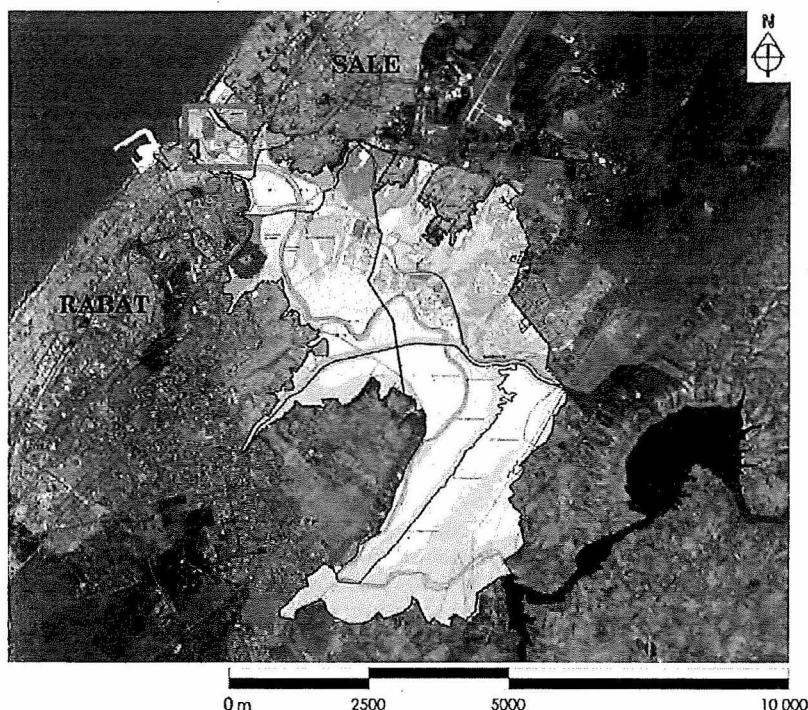
Maar de ambities van het project stoppen niet bij de bouw van dit megalomaan theater. Slechts een paar honderd meter verder, kondigen billboards alweer een andere mijlpaal aan: de Mohamed VI-toren. Deze wolkenkrabber van 55 verdiepingen moet de hoogste toren worden op het Afrikaanse continent. De bouw ervan werd aangekondigd in de zomer van 2017. Het betreft een miljoenen-akkoord tussen het Marokkaanse vastgoedbedrijf Travaux Généraux de Construction de Casablanca (TGCC), onder leiding van Othman Benjelloun, een van de meest invloedrijke ondernemers van Marokko, en China Railway Construction Corporation (CRCC).

Deze toekomstige materiële iconen van de Marokkaanse stedelijke revolutie maken deel uit van een grootschalig project. Het omvat een gebied van zesduizend hectare en strekt zich vijftien kilometer landinwaarts uit langs de rivier de Bouregreg tot aan de dam van Sidi Mohamed Ben Abdellah. Het project werd in januari 2006 gelanceerd, en de eerste twee van in totaal zes fasen zijn momenteel aan de gang. De volledige ontwikkeling zal enkele decennia in beslag nemen.

De cruciale vraag is echter of Marokko nood heeft aan dat soort projecten? Het land gaat momenteel gebukt onder toenemend protest en sociale onvrede. Onder het mom van economische ontwikkeling, pakken de monarchie en haar entourage graag uit met de lancering van allerlei megaprojecten, die de steden moeten ontwikkelen, internationale investeringen aantrekken en toeristen lokken. Dit vindt echter plaats binnen een breder kader van neoliberalistische hervormingen, die de kloof tussen arm en rijk in Marokko de laatste drie decennia sterk lieten toenemen. De

Kaart van het Bouregreg project tussen Rabat en Salé, waar 6000 hectare wordt ontwikkeld. Het vierkant is de eerste fase.

Bron: Béatrice Platet

stedelijke politiek van de laatste twintig jaar en de privatisering van publieke diensten veroorzaken een stijging van consumptieprijzen en huisvestingskosten, gentrificatie (de opwaardering van wijken waardoor rijkere bewoners aangetrokken worden en armen verdreven) en een steeds beperktere toegang tot openbare dienstverlening.

De reële beslissingsmacht verschuift naar zogenaamd louter technocratische of economische instituties, holdings en maatschappijen

Steden zoals Rabat, maar ook Casablanca en Tanger, worden steeds meer steden van twee extremen. Enerzijds leiden het gebrek aan kansen, het tekort aan publieke investeringen in sociale voorzieningen en de aanhoudende werkloosheid ertoe dat de Marokkaanse werkende klasse zich steeds meer roert in allerlei protesten. Anderzijds leveren luxeprojecten grote winsten op voor een kleine groep van rijke investeerders, terwijl enkel een kleine groep zich kan veroorloven om in de nieuw ontwikkelde stadsbuurten te leven. Het is duidelijk dat de meerderheid van de Marokkanen geen deel uitmaken van de doelgroep van deze speculatieve luxe-industrie.

Wat bovendien van belang is om de impact van deze projecten te begrijpen is niet enkel de materiële transformatie van de stad, maar de manier waarop deze projecten nieuwe politieke praktijken en bestuursvormen representeren. Enerzijds zien we dat ook in Marokko er steeds meer lippendienst geleverd wordt aan een liberaal democratiseringsideaal, vaak onder druk van internationale donoren. Er wordt nadruk gelegd op economische liberalisering en bepaalde politieke hervormingen, zoals een 'democratische' grondwetshervorming na de grootschalige protesten van 2011. Anderzijds zien we dat de reële beslissingsmacht in werkelijkheid verschuift naar zogenaamd louter technocratische of economische instituties, holdings en maatschappijen die buiten de rechtstreekse controle vallen van het verkozen parlement en de regering. Deze entiteiten worden direct gecontroleerd door de Marokkaanse monarchie en zijn tegelijkertijd ook transnationaal geconnecteerd waardoor veel beslissingsmacht mede in handen komt van buitenlandse investeerders. En dit heeft een reële impact op het dagelijkse leven van veel Marokkanen.

Bouregreg als een laboratorium voor stedelijk bestuur

Om het megaproject in goede banen te leiden heeft de Marokkaanse overheid het Bouregreg Agentschap opgericht. Dit nieuwe staatsagentschap heeft een quasi absolute macht over de zesduizend hectaren en beslist autonoom hoe deze ontwikkeld moeten worden. Er werd bij wet vastgelegd dat het agentschap alle bevoegdheden overneemt van de lokale en nationale overheidsinstanties op vlak van ruimtelijke ordening, stedelijke planning, aantrekken van investeringen, onteigeningen, enz.

Het Bouregreg Agentschap kan beschouwd worden als een staat binnen de staat. De directeur wordt rechtstreeks benoemd door de koning en is enkel en alleen aan hem verantwoording verschuldigd. Bovendien moet het agentschap opereren als een financieel

autonoom orgaan. Het budget hangt af van (buitenlandse) investeringen en de al dan niet succesvolle commercialisering van de verschillende fases van het project.

Het Agentschap werkt als tussenpersoon tussen verschillende investeerders uit de hele wereld en de Marokkaanse politieke, economische en juridische context. Het trekt niet alleen investeerders aan, zoals het eerdergenoemde Eagle Hills (in de eerste fase) of, in de tweede fase, het soevereine vermogensfonds Wessal Capital (een *joint venture* tussen Marokkaans kapitaal en vier golfstaten, Abu Dhabi, Koeweit, Qatar en Saoedi Arabië). Het geeft deze investeerders ook beslissingsbevoegdheid. Als semipublieke entiteit is het voor het Bouregreg Agentschap bij wet toegestaan om particuliere ondernemingen en joint ventures op te richten met privé-investeerders. Het is dan ook niet verrassend dat plannen, doelen en strategieën regelmatig worden aangepast binnen het institutionele en juridische kader van het project om de belangen van buitenlandse investeerders beter te dienen.

De volgende twee voorbeelden kunnen dat illustreren. Voor de lancering van het project publiceerde een koninklijke commissie een rapport over de toekomst van de vallei. Het voorstel voor de eerste fase bevatte een centrale, groene publieke ruimte voor de medina van Salé, waar inwoners van beide steden konden samenkomen, wandelen en picknicken. Het was belangrijk, zo verklaarde de commissie, dat de nieuwe openbare plaats publiek toegankelijk zou zijn en dat ze niet werd volgebouwd. Uiteindelijk, zoals een werknemer van het Bouregreg Agentschap toegaf in een persoonlijk interview, werd het idee voor een publiek park vervangen door een *gated community* om de winstmarge voor de particuliere investeerder te vergroten. De impact voor de buurtbewoners, bijvoorbeeld uit de oude medina van Salé, is significant: zij zagen hun open publieke ruimte verdwijnen voor een luxeproject waar ze financieel of sociaal weinig te zoeken hebben.

Ook in de ontwikkeling van de tweede fase zijn de belangen van het (mondiale) kapitaal prioritair

Een ander voorbeeld heeft betrekking op de tweede fase. Oorspronkelijk zou deze ontwikkeld worden door Sama Dubai, maar de investeerder uit Dubai ging failliet in 2008 vanwege de financiële crisis. Sama Dubai had een luxe wooneiland gepland dat opgesplitst werd door kleinere waterwegen. Bewoners zouden hun villa's per boot kunnen bereiken. Opvallend is dat verschillende werknemers van het Bouregreg agentschap in interviews bevestigden dat de samenwerking met Sama Dubai vanaf het begin een vergissing was. Ze schenen het er allemaal over eens te zijn dat Marokko geen megalomane woonprojecten in Dubai-achtige stijl nodig had. Sommigen van hen waren opgelucht dat het project uiteindelijk faalde. Op de vraag waarom het agentschap de deal met Sama Dubai dan toch had aanvaard, antwoordde één van hen: "Wel, wat doe je als iemand met een cheque komt van twee miljard dirhams?"

Het hele plan werd uiteindelijk opgeborgen en vervangen door het publiek gefinancierde theater, terwijl een nieuw investeringsfonds werd gecontracteerd (Wessal Capital) om de zone eromheen te verstedelijken. Het theater heeft in de eerste plaats de bedoeling om de waarde van de grond rondom het project te vergroten (het zogenaamde Guggenheim-effect). De CEO van het Marokkaanse Toerisme Fonds, Tarik Senhaji, gaf zelf toe in een interview met het

magazine *Jeune Afrique*, dat de overheid zich liet inspireren door de stijging van de prijs van vastgoed in Bilbao (met 500%) en de verzesvoudiging van het aantal toeristen. Met andere woorden, ook in de ontwikkeling van de tweede fase zijn de belangen van het (mondiale) kapitaal prioritair en blijken de noden van de huidige bewoners in de twee steden van ondergeschikt belang.

Geglobaliseerd autoritarisme

Het Bouregreg project is geen uitzondering. Overal in het land worden gelijkaardige megaprojecten gelanceerd waarbij politieke macht en besluitvorming zich vooral concentreert in handen van technocratische instituties die gerund worden door de entourage van de koning en het (internationaal) kapitaal. Deze megaprojecten symboliseren de belangrijke politiek-economische verschuiving binnen het Marokkaanse autoritaire systeem. Waar Hassan II nog regeerde met ijzeren hand en zware repressie, regeert Mohamed VI vooral via holdings, investeringsmaatschappijen en staatsagentschappen. Dit betekent niet zozeer dat Mohamed VI minder autoritair is dan zijn vader. Hij hanteert gewoon een heel andere aanpak, aangepast aan de vereisten van internationale donoren, intergouvernementele instituties en (buitenlandse) privé-investeerders. Niettemin speelde deze verschuiving een belangrijke rol bij het creëren van het beeld van een 'Marokkaanse uitzondering' in de regio.

Dat beeld van een meer liberaal Marokko heeft natuurlijk een paar serieuze deuken gekregen de laatste jaren omwille van de toenemende politieke onrust, het harde optreden tegen de onafhankelijke journalistiek en de zware repressie van de opstanden in de Rif-regio. Toch is de kritiek op de Marokkaanse uitzondering bijna uitsluitend gericht op de zogenaamde 'terugkeer' van de repressie, terwijl net de transformatie van het autoritaire bestuur in steden zoals Rabat die het hele verhaal van de Marokkaanse uitzondering mee vorm gaf, nog steeds grotendeels buiten schot blijft en onderschat wordt. De stedelijke revolutie in Marokko maakt onderdeel uit van een kwalitatieve transformatie van het autoritaire bestuur in de richting van een 'geglocaliseerd autoritarisme', beter aangepast aan de realiteit van de huidige neoliberale globalisering.

Literatuurselectie

- Amarouche, M. & Bogaert, K. (2019) Reshaping Space and Time in Morocco: The Agencification of Urban Government and Its Effects in the Bouregreg Valley (Rabat/ Salé). *Middle East - Topics & Arguments*, vol. n2. 1, pp. 44-54.
- Bogaert, K. (2015) The Revolt of Small Towns: The Meaning of Morocco's History and the Geography of Social Protests. *Review of African Political Economy*, vol. 42, nr. 143, pp. 124-40. <https://doi.org/10.1080/03056244.2014.918536>.
- Bogaert, K. (2018) *Globalized Authoritarianism. Megaprojects, Slums and Class Relations in Urban Morocco*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- El Kahlouli, S. & Bogaert, K. (2019) Politiser Le Regard Sur Les Marges. Le Cas Du Mouvement « sur La Voie 96 » d'Imider. *L'Année Du Maghreb*, vol. 21, pp. 181-91.
- Harvey, D. (1989) From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism. *Geografiska Annaler B*, vol. 71, nr. 1, pp. 3-17.

Koenraad Bogaert (Koenraad.Bogaert@UGent.be) is docent aan de vakgroep Conflict en Ontwikkelingsstudies aan de Universiteit van Gent. Zijn onderzoek focust zich vooral op thema's als globalisering, verstedelijking, sociaal verzet en de ongelijke ontwikkeling tussen stad en platteland in Noord-Afrika, meer bepaald Marokko.

